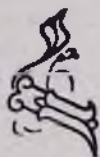


ՏԻԿԻՆ ՍՐԲՈՒՀԻ ՏՅՈՒՍԱԲ

(1841—1901)

(Մահվան 50-ամյակի առթիվ)



այ իգական սեռի առաջին անվանի գրագիտուհին հղավ տիկին Սրբուհի Տյուսաբ (ծնյալ Վահանյան)։ Նա ծնվեց Պոլսում 1841 թվականին։ Զարգացած ընտանիքի դավակ էր և ապրեց մի այնպիսի ճարձրությամբ շրջանում, ուր ամեն ջանք գործ էր դրվում «եվրոպականանալու» և ուր մայրենի հայ լեզուն արհամարհված ու մոռացված էր։ Մեծանալով մի այդպիսի շրջանում, Սրբուհին մանուկ հասակից սովորեց ֆրանսերեն, իտալերեն և հունարեն լեզուները, բայց հայերենի վերաբերմամբ նա ո՛չ միայն անտարբեր, այլև հեգնող ու արհամարհող էր։ Երբ նրա մոտ հայերեն էին խոսում, սկսում էր ծաղրել այդ լեզվի «կուլտուրությունը»։

Սրբուհու մայրը՝ տիկին Նազու Վահանյան մի բարեկիրթ և ուսումնասեր հայ կին էր։ Նա առանձնապես հոգ էր տանում իր աղջկա կրթության և նրա երիտասարդ տարիների ղեկավարն էր։ Տիկին Նազու հիմնել էր 1859 թվին Օրթոդոքսիկ Հոսիսիմյան աղջկանց վարժարանը, որի խնամակալուհին էր ինքը։ Սրբուհին էլ մոտ առաջնորդությամբ մասնակցում էր նույն դպրոցի խնամակալության և հետզհետե ավելի էր մոտենում հայկական շրջաններին։ Վերջապես նա ծանոթանում է Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի հետ։

Պեշիկթաշլյանը, ինչպես ծանոթ է, բանաստեղծ և ուսուցիչ էր միանգամայն։ Պոլսի զարգացած ընտանիքներում, կրթված շրջաններում սիրում էին նրան, ուր որ մտնում էր, սքանչելի տպավորություն էր թողնում։ Սրբուհին ծանոթանալով այդ երիտասարդ բա-

նաստեղծի հետ, գրավվում է նրանով։ Նրա խոսքը, նրա երգը, նրա գաղափարները ամբողջապես կերպարանափոխ են անում մատաղ օրիորդին։ Նվ նա, որ օտարասեր շրջաններում արդեն կորչելու վտանգին էր մոտեցել, այժմ ոչ միայն ըմբռնում է մայրենի լեզվի նշանակությունը, այլև սիրում է այն։ Նա աշակերտում է Պեշիկթաշլյանին, հայերեն է սովորում և այնքան հիմնավոր կերպով, որ մեծ հմտություն է ցույց տալիս նույնիսկ գրաբարի մեջ։ Բանաստեղծի հոգին արձագանք է գտնում Տյուսաբի սրտի մեջ, հաղորդում է նրան իր քնքուշ թախիծը։ Հայերենը այնուհետև դառնում է Սրբուհու սրտի թարգմանը։

Հետզհետե ավելի մոտենալով հայկական կյանքին, Սրբուհին նվիրվում է հայ իգական սեռի կրթական գործին։ Երկար ժամանակ առենադարի պաշտոն է վարում իր մոր ջանքերով հիմնված դպրոցում։ Հետո, երբ նույն դպրոցն ավարտած մի քանի կանայք հիմնում են «Դպրոցասեր Հայուհյաց ընկերությունը», դառնում է այդ ընկերության նախնական ղեկավարներից մեկը։

1871 թվին Սրբուհին ամուսնանում է երաժշտագետ Տյուսաբի հետ։

Սրբուհի Տյուսաբի առաջին գրական գործն եղավ իր սիրելի ուսուցչի՝ Պեշիկթաշլյանի մահվան առթիվ գրած ոտանավորը։ Իսկ առաջին ամբողջական աշխատությունը՝ «Աշխարհաբար հայ լեզուն» վերնագրով մի փոքր տետրակ էր, որը լույս ընծայեց 1880 թվին։ Այս տետրակի մեջ Տյուսաբը ցույց է տալիս իր առաջադիմասեր ոգին։ Նա պաշտպան է կանգնում աշխարհաբարի դատին։ Բայց պահանջում է, որ կազմվի հայագետ անձների մի ակումբ, որ իրավունք և պաշտոն ունենա

կանոնավորելու աշխարհաբարբոյ, Տետրակը հրատարակված է Դպրոցասեր Հայունչաց ընկերության օգտին և նվիրված է նույն ընկերության աղջկանց, այսպիսի ձևով, զայն կուսանք, չքնաղ ծաղկունք հայ գարնան. ձեզ կը նուիրեմ այս դուզնաքեալ զիմ էջերն:— Հայ կուսանք, դո՛ւք յոյսն էք, դո՛ւք ապագան էք, ձեզ աշխատութիւնը, ձե՛զ պատիւը: Տիկին Տյուսարի գրական անունը հորինող գործերը նրա վեպերն են, թվով երեք, որ իրար հետեւից լույս տեսան սոյսում 1883 թվականից սկսած՝ «Մայտա», «Սիրաւնոյ», «Արախա»:

«Մայտա» (տպ. Պոլիս, 1883 թ., էջ 249): Մա տիկին Տյուսարի առաջին վեպն է, հյուսված 75 նամակներից, որոնց մեծ մասը երկու տիկիների՝ Սիրայի և Մայտայի փոխադարձ թղթակցութիւնն է: Այս նամակների մեջ պատմում է մի դժբախտ կնոջ՝ Մայտայի կյանքը: Մայտա, ծնողների մահից հետո, սնանկացած ամուսնուն էլ կորցնելով, մնում է ալիք, իր միակ աղջկա՝ Հուլիանի հետ: Շուտով բախտը ծախում է նրան վերստին: Իր աղջիկը սիրո ամուսնութեամբ կապվում է Լեոնի հետ. իսկ սրա հեռավոր ազգականը՝ Տիգրան, սիրում է Մայտային: Տիգրանի ազգականներից է տիկին Հերիգա, սքանչելի գեղեցկութեամբ մի կին, որ, գերի դարձած իր ամուսնուն, միայն իր կրքերին և ծառայում: Ապօրինի սիրով նա աշխատում է հրապուրել նաև Տիգրանին, և երբ չի հաջողում, ուխտում է վրեժ լուծել Մայտայից: Գաղտնի դավերով նա հաջողում է Մայտային ցույց տալ իբրև Տիգրանի սիրույն դավաճան և Տիգրանը՝ որ արդեն նվիրապա էր գնացել, մերժելով Մայտային, ամուսնանում է մի ուրիշի հետ: Բայց ամուսնութեանը չի կարողանում ջնջել Մայտայի սերն իր սրտից: Իսկ Մայտան, դավաճան սիրահարի հիշատակներով միայն ապրում և հուսահատ, մերժելով իսպառ ամուսնութեան ամեն նոր առաջարկութիւնը: Տիկին Հերիգան կարողանում է գժտութիւն գցել նաև Լեոնի և Հուլիանի մեջտեղ, բայց շուտով դավը երևան է ելնում, Հերիգան բռնվում է անհավատարմութեան մեջ և բանտարկվում: Տիգրանի ամուսինը վախճանվում է և նախկին սիրահարները միանում են վերստին, ամուսնութեան կապով: Հերիգան փախչում և բանտից և իբր վերջին վրեժ, սպանութեան փորձ է կատարում Մայտայի վրա: Տիգրանը վրա է հասնում և սուրը կորզելով, Հերիգայի սիրտն է մխում: Այս արկածը և Տիգրանի կարճատև բանտարկութիւնը սարսափ են ազդում Մայտայի վրա, որ հիվանդանում է և մեռնում:

«Սիրաւնոյ» (տպ. Պոլիս, 1885 թ., էջ 408): Այս վեպով Տյուսարը նկարագրում է սիրով և անսեր ամուսնութեանց հետեանքը, առաջ-

նի տված երջանիկ կյանքի դեմ՝ երկրորդի դառն ու տաժանելի կացութիւնը: Զարուհի և Հրանտ՝ երկու աղջատիկ անձեր, սիրում են միմյանց և իրենց սերը պսակվում է ամուսնութեամբ: Ամուսնական հարկի տակ տիրում է անդորրութիւն և սեր: Հրանտին օգնում է Զարուհին՝ երաժշտության տնային դասերով և ընտանիքի երջանկութիւնը անվրգով է: Զարուհու ընկերուհին՝ Սիրանուշ, հարուստ Հայնուտի զարգացած ու ազատամիտ աղջիկը, սիրում է Զարուհու եղորդ՝ Երվանդին, որ նույնպես մի աղջատ երիտասարդ է. բայց հանճարեղ արվեստագետ, մաքուր բարոյականի ու դաստիարակութեան տեր: Սիրանուշի մայրը, որ նույնպես զարգացած կնոջ տիպարն է ներկայացնում, տեղյակ է նրանց սիրուն և քաջախիղճ է: Երվանդը գնում է Հռոմ, նկարչութեան սովորելու, և մեծ հաջողութիւն է ունենում: Նույն միջոցին Գարեհայանը պատահելով Սիրանուշին, սիրահարվում է նրա վրա և նրա ձեռքն է խնդրում հորից: Սիրանուշի հայրը, առանց աղջկա, առանց գոն իր կնոջ հավանութիւնն առնելու, անշահի ուրախութեամբ ընդունում է առաջարկութիւնը, որովհետև Գարեհայանը ո՛չ միայն տերութեան նշանավոր պաշտոնյա է, այլ և մեծահարուստ կարողութեան տեր: Ի՛նչ փուլից թե Գարեհայանը անբարոյական կյանքի տիպար է: Նրա կարծիքով, ոսկին այն միակ առարկան է, որ կարող է տալ մարդուն մեծագույն երջանկութիւնը: Սիրանուշը և նրա մայրը երբ լսում են Հայնուտի որոշումը, հակառակվում են: Հոր գաղափարներն անկարգրելի է, երբ նա լսում է թե Սիրանուշը քաղցած Երվանդին է սիրում: Նրա համար անբարեբախտ է թե ի՛նչպես մի աղջիկ կարող է հոր կամքին հակառակել: Նա պահանջում է անպայման հնազանդութիւն: Ընտանեկան փոթորիկները ծանր հիվանդացնում են Սիրանուշի մորը և նրա մահվան անկողնու առաջ աղջիկը ուխտ է անում զոհել իր սերը: Եթե Աստված կյանք տա իր սիրեցյալ մորը, Հիվանդը լավանում է և խեղճ Սիրանուշը պսակվում է Գարեհայանի հետ, մարմինը տալով նրան, իսկ սիրտն ու հոգը Երվանդի համար պահելով: Մանր է Սիրանուշի վիճակը: Կարճատև հանդարտ կյանքից հետո, Գարեհայանը ծանձրանում է կնոջից, որովհետև օտարականակիր անձի մի ընտանեկան ճաշակներն երկար ժամանակ չէին կրնար տեսնել: Նա դրսուլն է որոնում հաճույքներ. բացակայութեանը հետզհետե երկարում են և նա նորից անձնատուր է լինում անառակ կյանքի: Սիրանուշը ապրեցավ մաքուր, հուսահատ, թշվառ կյանքով: «Սիրանուշ կը նայէր իւր խաւարապատ սրտին մէջ և հո՛ւ կը տեսնէր սիրոյ գերեզմանը. շուրջը կը դիտէր՝ և կը հանդիպէր ամուսնական լրժան:

կեանքն ահագին դատարկութիւն մ'էր զոյսրբառնալէր յիշատակ մի առաւել ևս կ'ընդլայնէր։ Իւր վիշտն հողտոյն խորը կը թազէր ու անցեալ երջանկութեան ամբնները վրայէ վրայ դիզելով՝ իւր հոգին այդ ցաւոց կոյտին կը յենուր։ Սուգն էր իւր ընկերը, ինչպէս և ընթերցումն իւր միակ մխթաբութիւնը։ Կը կարդար այն պարբերութիւնները, որոնց վրայ սքանչալացած էր երբեմն Երուսաղէին հետ։ Կը բանար այն էջերն ուր անոր նշանակած մասնատր տեղերը կը տեսնէր տակաւին, կը յիշէր, կը յուզուէր, ու կը սովորէր արիանալ կենաց հարուածոց դէմ մարդկութեան երեւելի մարտիրոսութեանց առջև։ Երբեմն տանը ծովեղբերքին վրայ նստելով մանկամարդ կիներ կը նայէր ջուրերուն խորութեան ու կը մտածէր թէ նոյնպիսի անյատակ էին և իւր վիշտերը։ Կը նայէր հեզասահ ալեաց որք լուռոյ փրփուրներ թափելով կ'անցնէին կ'երթային. և կը յիշէր թէ նոյնպէս անցած էին իւր երջանկութեան պայծառ օրերը։ Երբեմն միայն կառքով լեռանց շրջապայութեան կ'երթար, ու ծառի մի յերթն կ'առանձնանար։ շուրջը կը նայէր՝ ամայութիւն։ Հողտոյն մէջ կը նայէր՝ ամայութիւն։ Վոյնը, ոչինչ կ'ըսէր, իմ վշտերուս արծազանք տալու համար... Կուլար անմխթաբ տարաբաղդ կիներ, և ոչինչ արծազանք կու տար արտասուացր։ Իւր աղէտիցն քին վկայք միայն այն ծանրագին կարասիներն որք զինքը կը շրջապատէին։ Գուրտ ոսկւոյն վրայէն կը սահէր սրտին ջերմ արտոսարը։

Երվանդը դարձավ Հոռմից, բայց չկարողացավ մուտք գործել Դարեհյանի տան մէջ։ Ու ծաղիկ հասակի մեջ մեռավ Սիրանուշը, իր մահվան անկողնի վրա միայն սեղմելով նրան իր կրծքին։

«Արաբսիա կամ Վարժաւիթն» (տպ. Պոլիս, 1887 թ.)։ Սա տիկին Տյուաբի երրորդ և վերջին վեպն է։ Արաքսիան՝ Վարսամյան ընտանիքի միակ զավակն է։ Հայրը, բոքսային խաղերի զոհ գնալով, կորցնում է իր ամբողջ հարստութիւնը և կաթվածահար լինում։ Նրա կինը, թեև աղքատ ծնողների զավակ, բայց իր մեծամիտ ու ամբարտաւան բնավորութեամբ չի կարողանում տանել աղքատութեան դառնութիւնը և իր նախատինքներով շարժւում է միշտ իր կաթվածահար ամուսնուն։ Արաքսիան ընտիր դաստիարակութեամբ, զարգացած աղջիկ է։ Նա որոշում է սեփական աշխատանքով պահել իր ընտանիքը։ Արաքսիան լավ հաշվապահ է, գիտութեան զանազան ճյուղերին և մաթեմատիկային հմուտ, բայց գործունեութեան ասպարեզը փակ է նրա առաջ, որովհետև իրական սեռին է պատկանում։ Միակ ասպարեզը, որ մնում է նրա համար, տնային վարժուհու պաշտոնն է։ Այս պաշտոնը սիրով հանձն է առնում

Արաքսիան, բայց մեծամիտ մայրը համարելով այդ մի շատ ստորին գործ, մերժում է։ Միայն իր հանկարծական հիվանդութիւնը և ընտանիքի դառն վիճակը ստիպում է վերջապես ակամա հավանիլ և Արաքսիան տիկին Արգարյանի երկու աղջկաներին վարժուհի է դառնում։

Տիկին Արգարյանը ներկայանում է մեզ իբր մի հրեշ կին, փառասեր, մեծամիտ և հեշտամուլ։ Իր զվարճութեան և ուրիշների մոտ փրքվելու համար, նա չի խնայում իր բարի ամուսնու մեծ հարստութիւնը։ Վարժուհուն նա ընդունում է իբր հասարակ աղախին, որին արհամարհում է միշտ։ Արաքսիան իր ծնողների սիրույն համար ստիպված է տանել ամեն նախատինքը։ Այդ դժվար կացութեան մեջ Արաքսիայի առաջ է դալիս տիկին Արգարյանի խորթ որդին՝ Ներսեսը, որ ազնիվ երիտասարդի ամեն արժանավորութիւններն ունի, համակրում է նրան և խնդրում վարժուհու ձեռքը։

Արաքսիայի աղգականներից է փաստաբան Սիսակը, որ զեղեցիկ, բայց ապականված մի երիտասարդ է։ Արաքսիայի մտերիմ ընկերուհին՝ Վարդանուշ սիրում է նրան։ Արաքսիան զուր է աշխատում հեռացնել իր ընկերուհուն նրանից, բայց երբ տեսնում է, որ այդ անկարելի է, այն ժամանակ աշխատում է մի կողմից դարձի բերել երիտասարդին և մյուս կողմից հարթել նրանց ամուսնութեան խռընդոտները։

Տիկին Արգարյանը բոլոր ատելութեամբ լցվում է, երբ լսում է թե Արաքսիան աշխատում է Վարդանուշի համար և խլում է իր ձեռքից Սիսակին, որի վրա այդ ունեւոր նաև ինքը։ Այդ ատելութիւնը հասնում է իր գագաթնակետին, երբ զաղտնի զրտեսութեամբ իմանում է թե Ներսեսը սիրում է Արաքսիային և թե այդ հասարակ վարժուհին ազնիվ և անտիկնոջ հարսը պիտի դառնա։ Այդ գագաթնային ատելութեամբ նա զավեր է սարքում, սարսափելի զրպարտութիւններ է բարդում Արաքսիայի վրա, վռնում է նրան տնից և հաջողվում է երկու սիրահար զույգերը հեռացնել միմյանցից։ Բայց շուտով խարդախութիւնը երեան է դալիս, Վարդանուշը ամուսնանում է Սիսակի հետ, և Արաքսիան՝ Ներսեսի հետ, իսկ տիկին Արգարյանը խայտառակվում է։

Տիկին Տյուաբի վեպերի մեջ արծարծված խնդիրը կանանց իրավունքների և ազատագրութեան հարցն է։ Նա բողոքում է ընկերական անիրավութիւնների դէմ, բաց է առնում կնոջ սիրտը, ցույց է տալիս նրա տանջանքները և այն պայմանները՝ որոնցից առաջանում են նրա տանջանքները։ Դարերից ի վեր ճնշված է կինը, նախապաշարմունքների

տակ ընկճված, հասարակական ու ընտանեկան թյուր հասկացողությունների գերի: Տղամարդը գրկել է նրան ազատությունից, համամարդկային իրավունքներից, նույնիսկ զործելու ասպարեզից: Տյուտաբը պահանջում է, որ կինը հասկացվի, որ նրան թույլ տրվի ազատ լինել իր զգացմունքների մեջ, թող նրան շղատեն հին նախապաշարմունքների տեսակետից, որոնց պատճառով կնոջ ասպարեզը միայն և միայն տան մի սենյակն է:

«Կինն ընկերության ռդրմելի գոհն է,— ասում է Տյուտաբը,— կ'ամաչէ նա սիրելու՝ այսինքն սիրտ մ'ունենալը խոստովանելու: կ'ամաչէ արդարություն բառը հնչելու՝ այսինքն իրավունք մ'ունենալը հայտարարելու: կ'ամաչէ կրօնից և օրինաց գեղծմունքը յայտնելու՝ այսինքն խիղճ և բանականություն ունենալը ապացուցանելու: վերջապէս կ'ամաչէ իր քարոյական հանգամանքն ամբողջապէս ի հանգէս հանելու, ծծ'ա եմ. ե'ս ևս ի հաշիւ կրնամ մտնելու ըսելու Ուստի գլխիկոր, ափ ի բերան կ'ապրի, կ'անցնի աշխարհէս անձայն և անշշով: և որչափ անկշմարելի ըլլայ ընթացքն, ա'յնչափ գովելի է»:

Տկինը ստրուկ է,— գոչում է տիկին Տյուտաբ,— նա շղթաներուն շաշիւը լսելով ապրեցաւ մինչև ցարդ առանց երբեք զանոնք խորտակելու փորձ ընելու: նա կը ծաննի ստրուկ, կը մեռնի ստրուկ: Մինչ ծաղկահառակ աղջիկ՝ անմեղություն մ'է գոր կը պաշտեն խաբելով: Մինչ ամուսին՝ շղթաներն սուսան, ևս կը ծանրանան իրեն համար, ամենահզօր տէր մ'ունի. նա գերի է, խիստ օրինաց խաբաղան իւր գլխուն վերև կը շաչ սննդհատ: ...Բնութիւնը գեղեցիկ և ընտիր հանգամանքով ծծտած է կինը, բայց բռնութիւնն և օրէնքն այս հանգամանքը խախտողներն: Յիգիքական ոյժն՝ այսինքն անսնական ստանկությունը գերի ըրաւ կինը, և օրէնքը հաստատեց անոր շղթաները: Իրօք ի'նչ կ'ընէ օրէնքը: Օրէնքը կնոջ վիզը լուսն մի կ'անցունէ, գոր կը սեղմէ և կը թուցնէ ըստ հարկին: Նպուպայի ամէնէն քաղաքակրթեալ ազգին օրինաց առջև ի'նչ է կինը, եթէ ոչ ամուսնոյն ստացումը: Ոչ նախածնունդից իրաւունք ունի, ոչ կամք, ոչ իշխանութիւն, ոչ ալ բողոքելու թույլտուութիւն՝ երբ սիրտը կ'արիւնի, երբ միտքը կ'ապստամբի: Ամենայն բողոք յափշտակութեամբ իրաւանքը նկատմամբ՝ ոճիր մ'է. իւր բաժինն է լուութիւն:

Տյուտաբը պահանջում է ապահարդանի ազատություն անբարոյական ամուսնութեանց մեղսեմբկու ներհակ բնութիւններ իրարու պատուհասն ըլլալով իրենց ամուսնական լուծին

ներքև, արձակուելով՝ երկուքն ալ երջանիկ կ'ըլլան: Ի'նչ բարիք կրնայ արտադրուիլ գծաութեան, անհամաձայնութեան ընթացքի միջոց: Միտանուշը գոչում է իր ամուսնուն: Ազատութիւնս բռնաբարած ես, երիտասարդութիւնս կը թարշամի. կ'ողամ թէ կը մարի յիս ինչ որ մատուրական հուր է, և կ'իմանամ թէ կ'սպառի յիս ինչ որ սիրոյ հանք մ'էր: Այդ ամէն բանի կը հանդուրժեմ, կը համակերպիմ, վասնդի ընկերութիւնն ինձ իրաւունք չտար ընդդէմ վարմունքիդ բողոք բառնալու, վասնդի իրաւունք չտար ինձ քեզմէ բաժնուելու, կնոջ հպատակող հանգամանաց հսկողակ շարքից: համար, Եւ սակայն ընկերութիւնը չ'ուզէր հաշուել հոգւոյս ներքին կոխը, պատրանքս, լքումս, դառնութիւններս, և քեզմէ կրած մարտիրոսութիւններս... Դու ի լուր աշխարհի գայթակղական նեանք մը կը վարեմ, և սակայն ընկերութիւնը քեզ դատախազ չ'իմանայիր, ամէն ուրեք պատուով կ'ընդունուիս ու կը մեծաբուխս:

Տյուտաբը բողոքում է նաև կնոջ դաստիարակութեան մասին, որ տառնց որոշ ուղղութեան, առանց սկզբունքի է: Պետք է նախ վճռել թե ի'նչ դիրք պիտի բռնել կինը և նրան ապրիք կրթությունը ըստ այնմ պատշաճեանի: Եթ'նչպէս ի'ուզեն զինքը տեսնել, տանտիկի'ն թէ ռաւամական, գերի՝ թէ ազատ, ընկերութեան կին թէ քաղաքացի կամ մայր: Յայտնուած է թէ ի'նչպէս բողոքելու է որ նա ըլլայ, ո'չ: Կնոջ ընդունած դաստիարակութիւնն ո'ր նպատակին կը համապատասխանէ, առ ի'նչ կը ձգտի: Անոր միտքը կը խանգարեն, սիրտը կը մոլորեն, առանց որեւէ հաստատ և ուղիղ սկզբունք և գաղափարներ ուսուցանական կառավարութեան համար. որով նախապաշարմունքէ կ'առաջնորդուի և կ'ըլլայ նահատակ միջոց:

Ծանկալի նպատակին հասնելու համար Տյուտաբը առաջարկում է հայ իգական սեռին երկու միջոց, կռիվ և աշխատություն: Կանայք պիտի կռվին, պիտի մաքաւոնեն ձեռք բերելու համար իրենց զլացված իրավունքները. շպիտի ընկճվին, յպիտի նահատակվին նրանց հասարակության սահմանած կարգերից: Կնոջ ազատարար ուժը աշխատությունն է, անկախ և ազնիվ աշխատանքը, որ պիտի ապահովէ նրա անկախությունը, պիտի ազատէ նրան ստրկական հպատակությունից և պիտի տա նրան պատվավոր դիրք հասարակության մեջ:

Տիկին Տյուտաբը լինելով առաջին հայ գրագիտուհին, որ դարերի ընթացքում առաջին անգամ խզել էր կնոջ լուութեան կապը, նրա վիպերը կարգացվեցին մեծ հետաքրքր-

լուծվամբ, անկախ այն հանդամանքից թե ինչ գրական արժանիք ունեն նրանք: Այս կողմից լավագույնը պիտի համարել «Արեւ-նոյշ»ը, որի մեջ ոճի մաքրությունը, պա-կերների գեղեցկությունը և բանաստեղծա-կան փայլը դերազանցում են մյուսներից: Թեև խոսակցությունները շատ անգամ ան-բնական, բայց վեպը առհասարակ հուզիչ և հետաքրքիր է: Այսպիսի հետաքրքիր հյու-վածք ունի նաև «Արաքսիան», բայց «Արաք-սիան» ուրիշ բան չէ, եթե ոչ գրական արժու-նիքից զուրկ մի ֆրանսիական ռոման: Ար-չին տեղ է բռնում «Մայտա»ն:

Տիկին Տյուսարի վեպերի ընդհանուր թույլ կողմը այն է, որ չափազանց շատ տեղ է տրված բարոյական խորհրդածությամբ, այնպես որ կարծես թե նրանք վեպ չեն, այլ բարոյախոսական քարոզներ: Այս բանը դու-ցեև արդարանա այն տեսակետով, որ Տյուսա-րը նպատակավոր (տեղեկանքի ող) դրող է, նրա միտքը պաշարված է շարունակ մի դա-վափարով՝ կանանց ազատագրության հար-ցը, որ ուզում է պաշապանել ամեն դեպք

վեպը նրա համար ձեռնարկն է միայն: Տյուսարի լեզուն ժամանակի աշխարհա-բարն է, գրաբարի տարրերով բավական խառնված, որ ներկա ճաշակի համար դուրե-կան չէ:

Տյուսարի վերջին գործն է եղել մի մենա-խոսություն, որ արտասանել է Ադամյանի հորեյլանի առթիվ տրված ներկայացման ժամանակ: Այդ մենախոսությունն էր «Որդե-կորոյս ծնողք մը», որի մեջ սգավոր մայրը ներկայացնում է իր աղքատ անփոխարինե-լի կորուստը և ծնողական տառապանքները: Այս մենախոսությունը կարծես մի շարա-գուշակ մարդաբանություն էր իրեն համար, 1891 թվին նա կորցնում է իր ժաղկահասակ աղջկան՝ Տորինին: Այս մեծ վիշտը խորա-պես հուզեց տիկին Տյուսարին և նա ընդ-միջոցին ձեռք բաշխով գրականությունից, այ-րեց իր բոլոր պրական գործերը, կտրեց ի-րան աշխարհից, ու տան մեջ փակված, վա-րել սկսեց առանձնակյացի կյանք:

1901 թվի հունվարի 4-ին նա մեռավ և թաղվեց իր սիրական աղջկայ մոտ:

